

Geschiedenis in gevaar. Een interview met Antoon De Baets over 20 jaar Network of Concerned Historians (door Leonieke Vermeer)

Deel 1: Waarom bestaat het NCH?

Dit jaar bestaat het Network of Concerned Historians (NCH) 20 jaar. Maar Antoon De Baets, bijzonder hoogleraar Geschiedenis, Ethiek en Mensenrechten aan de Rijksuniversiteit Groningen en de drijvende kracht achter het NCH, vindt het geen tijd voor een feest. 'History is as much in danger as it has always been', schreef hij op 13 oktober 2015 in het bericht aan de 1796 collega's op de adreslijst van het NCH. In het interview dat ik met De Baets had ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van het NCH, spraken we eerst over de activiteiten en doelstellingen van dit netwerk (dit deel), maar naarmate het gesprek vorderde kwam ook de ethische discussie in de geschiedschrijving ter sprake (deel 2).

Vervolging en censuur

De Baets vindt dat veel historici de neiging hebben om de vervolging van historici en de censuur van het vak te onderschatten. 'Ze denken dat er na 1989 veel verbeterd is, maar de jaarlijkse rapporten van het NCH tonen aan dat dat níet het geval is. Alleen al in de afgelopen maanden zijn meerdere collega's het slachtoffer geworden van politieke moord. En als je dat optelt bij de hele waslijst van andere vormen van vervolging, zoals gevangenisstraf en ontslag, zie je dat het echt zorgwekkend is en blijft. De conjunctuur van de repressie van het vak is nooit substantieel naar beneden gegaan.'

Dit lijkt ook de conclusie te zijn als we afgaan op de omvang van de jaarlijkse rapporten. Sinds 1995 verscheen er ieder jaar een NCH-rapport met daarin nieuws over 'the domain where history and human rights intersect', zoals censuur van geschiedschrijving en vervolging van historici, archivariissen en archeologen. Deze jaarlijkse rapporten zijn steeds omvangrijker geworden: van 17 landen en 7 pagina's in 1995, tot 98 landen en 121 pagina's in 2015. Maar De Baets benadrukt dat dit deels een optische illusie is, omdat vele gegevens steeds makkelijker te traceren zijn. Of meer informatie ook meer gevallen van repressie betekent, is lastig te achterhalen. 'We hebben vooral zicht op de grovere vormen van repressie: moord, gevangenisstraf, ontslag, want dat zijn de zaken die de pers halen. Maar de kleinere, subtielere vormen van vervolging – het gepest om politieke redenen, het missen van promotiekansen omdat je een dissident standpunt inneemt – dat blijft heel vaak onder de radar. Als ik over patronen spreek, dan spreek ik vooral over die grove vormen van repressie.'

Hoewel er ook westerse landen in de jaarlijkse rapporten voorkomen – Nederland met 5 casussen in 2015 – zijn de campagnes van de NCH vooral gericht op de minder democratische, niet-westerse landen, zoals Maleisië, Marokko, Paraguay, India en China. Daar vinden de grovere gevallen van repressie plaats en is sprake van levensbedreigende situaties. In landen met een stevige historiografische traditie en een solide vrijheid van meningsuiting spelen de problemen zich vooral af op het vlak van toegang tot archieven, het verdonkeremanen of niet beschikbaar stellen van overheidsrapporten, en onderzoek in opdracht.

Campagnes en bewustwording

NCH heeft sinds 1995 deelgenomen aan 56 campagnes voor historici en aanverwanten in 27 landen. In hoeverre zijn de campagnes zinvol? 'Ik maak me daar niet veel illusies over', zegt De Baets, 'het is

een zeer bescheiden bijdrage. Er staan 1796 adressen op de adreslijst op basis van vrijwilligheid. Niet iedereen doet mee aan de petitie en daarbij kun je je afvragen in hoeverre een petitie effect heeft. Maar op het vlak van bewustwording van de beroepsgroep heeft het zijn eigen rol en dat heeft wel degelijk zin. Neem het geval van Matilde González Izas, een historica die in 2002 vanwege haar onderzoek naar de historische verwevenheid van lokale machtsstructuren en het leger bedreigd werd in Guatemala; ook als de campagne voorbij is, kan dat voor jou nog steeds interessant zijn.'

Ik lees wat er bestaat

Voor het verkrijgen van de informatie voor de jaarlijkse rapporten gaat De Baets te werk volgens het principe van de beroemde Amerikaanse journalist Izzy Stone: 'Ik lees wat er bestaat. Ik verzamel wat er is via een twintigtal wekelijkse nieuwsbrieven (onder andere Amnesty International, Human Rights Watch, Index on Censorship en nieuwsbrieven van historici en archivarissen). Dat lees ik systematisch door en vat ik samen. Dat vergt in feite de opbouw van een database. Daarmee ben ik twintig jaar geleden begonnen en dat houd ik trouw bij. Er gaat zelden een dag voorbij dat ik niet een of ander artikel samenvat en klaarzet.' Naast de campagnes die het NCH voert, is de website ook bedoeld om te informeren: deze bevat drie soorten databases: rechtszaken waarbij historici betrokken zijn, een collectie van ethische codes en een collectie van bronnen over mensenrechten in relatie tot geschiedenis.

Wie weet dat eigenlijk?

Het idee voor het NCH ontstond in 1980–1982 toen De Baets werkte voor Amnesty International in Costa Rica en zich realiseerde dat die organisatie zich inspande voor historici die vervolgd werden. 'Wie weet dat eigenlijk? Welke historicus realiseert zich dat die historici het onderwerp zijn van campagnes van Amnesty International? Ik dacht, hier ontbreekt iets: een brug. Het minste dat we kunnen doen, is het bekend maken. En zorgen dat historici meedoen aan de campagnes.' Maar wat ontbrak, was een actievorm. Die kwam er met de tijd van het internet. Op het International Congress of Historical Sciences in 1995 in Montréal werd voor het eerst een panel georganiseerd over de ethiek van de historicus. De Baets presenteerde daar een paper over de vervolging van historici en dat werd een rapport van 118 bladzijden; de actuele gevallen daarvan vormden de ruggengraat van het eerste jaarlijkse NCH-rapport van 7 pagina's. 'Ik ging naar historici op dat congres en gaf ze het rapport en de respons was zeer bemoedigend.' Dat was het begin van de adreslijst: van vijftig historici op dat congres naar de 1796 adressen nu.

Volhouden

De Baets doet het werk voor het NCH alleen. 'Het is een eenmansbedrijf. Velen denken dat het NCH een organisatie is, maar het is een netwerk. Dit netwerk heeft twee pijlers: de adressenlijst waaraan de circulaires worden verstuurd en de website. Dit is met opzet een sobere website, geen toeters of bellen, waaraan in tegenstelling tot de meeste websites niet wordt veranderd, zodat zij herkenbaar is en een vaste waarde wordt voor de mensen op wie ik mij richt – historici, archivarissen, archeologen, studenten. In feite is de modus operandi in die twintig jaar niet veranderd. De kunst is niet om iets op te zetten, maar om het vol te houden.'

Geschiedenis in gevaar. Een interview met Antoon De Baets

Deel 2: ‘Historici hebben te weinig aandacht voor het recht op waarheid’

Een belangrijke taak van het Network for Concerned Historians (NCH) is bewustwording onder historici van mensenrechtenschendingen en repressiepatronen, stelt De Baets (zie het eerste deel van dit interview). Waarom is dat eigenlijk nodig? ‘Het inzicht daarin evolueert snel, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het nieuwe recht op waarheid. Historici hebben daar veel te weinig aandacht voor. Dit is een sterk mensenrecht dat al sinds het begin van de jaren ‘90 wordt gepropageerd door de VN en sindsdien ook toegepast wordt door internationale gerechtshoven. Maar de meeste historici hebben hier geen flauw benul van, terwijl het alles te maken heeft met geschiedenis. Want wat is het recht op waarheid? Het is het onvervreembare, onopschortbare en onverjaarbare recht van slachtoffers van mensenrechtenschendingen en hun families om de waarheid te kennen over de omstandigheden waarin die schendingen plaatsvonden en, in het geval van dood of verdwijning, om het lot van de slachtoffers te kennen. En, niet minder belangrijk, staten hebben de plicht om dat te onderzoeken. Het is een recht voor de burgers en de maatschappij als geheel en een plicht voor de staten. Dus wat vanuit mensenrechtenperspectief het recht op waarheid heet, is vanuit het perspectief van de historicus niets anders dan het substraat van de historische waarheid: wat is er precies gebeurd?’

Onderschatting van de waarde van feiten

Daar ligt ook precies het probleem volgens De Baets. ‘Veel historici onderschatten de waarde van de feiten. Wij zijn van de interpretaties. Ik ook. En de crème van ons vak is niet alleen dat we onze feiten op een rijtje hebben, maar ook dat we op basis van onze reconstructies een interpretatie van het verleden geven. Niets mis mee, integendeel. Maar als je dat vanuit mensenrechtenperspectief bekijkt, is kennis van existentiële feiten van levensbelang. Met existentiële feiten bedoel ik: feiten over leven en dood. Neem nu iemand die verdwenen is, een historicus wordt opgepakt, verdwijnt in de cel en daar hoor je niets meer van. Dan is het recht op waarheid: weten wat er is gebeurd. Er gaan dan vaak verschillende versies rond en welke daarvan is de juiste? Dát te weten, is voor mensen in de nabijheid van degene die verdwenen is van levensbelang. Het níet weten is voor de familieleden – en dat is het revolutionaire idee van de VN geweest – een vorm van foltering, een aparte mensenrechtenschending. Dus als iemand verdwenen is, of in het geheim wordt geëxecuteerd, is er in feite sprake van twee mensenrechtenschendingen: het recht op leven van het slachtoffer zelf is geschonden, maar daarnaast is ook het recht van de omgeving die in angst zit en niets weet geschonden.’

Voor dergelijke existentiële feiten hebben historici te weinig aandacht. De Baets: ‘Natuurlijk, ik weet ook wel, dat de constructie van een feit op zich al iets is dat gestuurd wordt door jouw perceptie, door jouw theorie en jouw wereldbeeld. Afhankelijk daarvan ga je bepaalde feiten zien of vormen en andere niet. Allemaal waar. Ik weet ook wel hoe tentatief de constructie van feiten is. Maar de werkelijkheid zélf is enkelvoudig, er is maar één ding gebeurd: iemand gaat niet dood op twee verschillende manieren! Dat is de tweede wet van de logica, de wet van de non-contradictie.’

De waarheid over Rubens Paiva

Om zijn punt te verduidelijken geeft De Baets een voorbeeld. ‘Op een congres over de Braziliaanse waarheidscommissie, een maand geleden in Hannover, sprak Vera Paiva, de dochter van Rubens Paiva, een Braziliaanse parlementariër die in januari 1971 werd opgepakt en nooit meer is gezien. Zij vertelde dat er vijf versies circuleerden over de laatste dagen van haar vader: jouw vader is gevonden in de oceaan; jouw vader is in een rivier geworpen; jouw vader leeft in Cuba met een ander gezin; jouw vader is naar de gevangenis gebracht in Rio in januari 1971 en is daaruit ontsnapt, heeft een auto gestolen die in brandende toestand is teruggevonden enkele kilometers buiten de stad; jouw vader is gemarteld en even later doodgeschoten in de gevangenis. Vier van die versies werden met opzet in de wereld gebracht om de familie die al in wanhoop zat, zand in de ogen te strooien. Eén ding is zeker: Rubens Paiva is niet op die vijf verschillende manieren tegelijk aan zijn eind gekomen. Dat is op één manier gebeurd. Afgaande op het convergerende bewijsmateriaal is dat zeer waarschijnlijk de laatste hypothese. Dát is het recht op waarheid.’

Ethische code: deugden of plichten?

De Baets pleit voor codificatie van rechten en plichten in een historische beroepscode. Veel historici zijn bang dat een code ingezet gaat worden voor repressieve doeleinden. Ik ben daar ook bang voor, dus je moet goed weten wat je doet, het is geen kinderspel.’ De Baets benadrukt vooral de formatieve rol die een code kan spelen in het geschiedonderwijs. Maar ook in geval van conflicten voor de rechter waar historici bij betrokken zijn, is een code van belang. Hij betreurt het dat de discussie in Nederland in een andere richting lijkt te gaan, afgaande op de KNHG-werkgroep Beroepsethiek waar hijzelf ook bij betrokken is, en het KNHG-Najaarscongres ‘Naar eer en geweten. Beroepsethiek en de persona van de historicus’. Daar blijkt dat veel historici het liever hebben over deugden (‘epistemische deugden’ als betrouwbaarheid, onpartijdigheid en zorgvuldigheid).

De Baets: ‘Ik vind dat deugden en plichten compatibel zijn, ze zijn onderdeel van dezelfde schaal. Als je de discussie met opzet beperkt tot de deugden dan vind ik het een verarming van het debat. Dat is navelstaanderij van historici die alleen bezig zijn met “wat kunnen wij doen” en “hoe kunnen wij ons werk verbeteren”, maar er is natuurlijk ook die hele buitenwereld die ons onderzoeksonderwerp vormt, die ons werk leest en het oneens met ons kan zijn. Wij bestuderen de maatschappij en dus mag je verwachten dat er af en toe conflicten zijn. Hoe gaan wij om met conflicten, met personen die door ons beschreven worden in onze werken? Om die vraag te beantwoorden, volstaan deugden niet; daarvoor is een scherp inzicht nodig in wat onze rechten en plichten zijn.’

Wetten die impact hebben op het werk van historici

‘Er zijn vele soorten wetten die de vrijheid van meningsuiting van historici bepalen; die wetten kunnen rechtstreeks impact hebben op het werk van historici. Als een historicus die een biografie schrijft aangeklaagd wordt voor smaad en dan tegen de rechter zegt: “Ja, ik heb deugdzaam gewerkt.” Dan zegt die rechter: “Dat zal wel, maar daar brei ik niets mee.” Op dat moment is het probleem groter dan alleen die deugden. Dan is er iemand die aangesteld is door de maatschappij, de rechter, die gaat oordelen of de historicus integer, eerlijk en methodologisch correct heeft gehandeld. En dan heb je twee partijen met plichten en met rechten. Vele codes bevatten trouwens niet alleen plichten en rechten van historici, maar ook aspiraties. En die aspiraties zijn natuurlijk voor

een stuk deugden. In de code die ik voorstel staan de plichten om eerlijk en nauwkeurig te zijn centraal, maar dat zijn in feite ook twee deugden. Overigens, Toby Mendel, een Canadese mensenrechtenadvocaat, vond mijn code heel zacht, met relatief weinig harde, afdwingbare standaarden, meer een code van aspiraties, dus van deugden.'

De Baets vindt dat Nederlandse historici meer over de grenzen moeten kijken, zowel naar andere landen waar al veel discussie is geweest en die een ethische code hebben – Zwitserland, Zuid-Afrika en de Verenigde Staten – maar ook over de grenzen van de beroepsgroep. 'Historici lopen lichtjaren achter op archivarissen. Zij hebben al sinds 1996 een internationale code die ook wordt toegepast in rechtszaken.'

Discussie is een goed teken

Ten slotte vraag ik hoe hij deze discussie ziet in verband met publieksgeschiedenis, de geschiedenis buiten de academie, waar hij zich minder op lijkt te richten. De Baets: 'Je kunt de plichten van de historicus daar niet opleggen, maar je kunt wel zeggen tegen amateurhistorici: "Kijk, zo doen wij het, deze richtlijn gebruiken wij." Een ethische code is dus goed voor meerdere belanghebbenden: geschiedenisstudenten, ervaren historici die het allemaal op een rij willen hebben, derde partijen als amateurhistorici, mensen die ons niet zo genegen zijn en ons aanklagen voor de rechter, en ten slotte de rechter zelf. Want denk niet dat iedereen zit te wachten op de werken van historici.' Zal die historische beroepscode er uiteindelijk komen? 'Zoals het debat nu evolueert eerder niet dan wel. Ik vind dat jammer.' Toch ziet De Baets ook een positieve ontwikkeling. 'Alleen al het feit dat er eindelijk discussie gevoerd wordt over een ethische code is een goed teken.'

Leonieke Vermeer is docent moderne geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen en correspondent van Historici.nl.